

РОЗВІДКИ

УДК 94 (477)

Світлана Половнікова

ОЛЕКСАНДР ДАБІЖА – ДИПЛОМАТ, ІСТОРИК, ХУДОЖНИК

У статті автор узагальнила архівні та літературні джерела щодо біографії Олександра Васильовича Дабіжі (1860–1899). В огляді наукової спадщини розкрито витoki його зацікавленості історією України.

Ключові слова: Чернігівщина, Романівщина, Горленки, дворянська культура, генеалогія, журнал «Киевская старина», реліквії.

Олександр Дабіжа народився 13 вересня 1860 року в мальовничому селі Іваниця Прилуцького повіту Полтавської губернії, звідки родом і його мати – Анастасія Олександрівна Горленко [1]. Представниця давнього козацько-старшинського роду, з якого походили і прилуцькі полковники, і святий Іоасаф Белгородський (в миру Іоаким Андрійович Горленко), мала батьківську спадщину – хутір Романівщина, що неподалік Ічні. У 1859 році Анастасія Горленко одружилася з князем Василем Дабіжею. Рід Дабіж-Котроманичів сербського походження, відомий з XII століття. На початку XIX століття кількох його представників запросили перейти на військову службу в Росію. Під знамено російського царя Олександра I став і Дмитро Федорович – батько Василя. На його долю випали війна з Наполеоном та Турецький похід 1829 року. Військову кар'єру Дмитро Дабіжа закінчив у чині генерал-майора, за хоробрість отримав Георгіївський хрест. Дружина – Катерина Андріївна Каратаєва була дочкою генерал-майора, який загинув у 1813 році під час Лейпцигської битви народів [2].

Учасником Вітчизняної війни 1812 року був і батько Анастасії – Олександр Іванович Горленко. Він відзначився у боях під Тарутином та Малоюрославцем. Був одружений на представниці відомого українського козацько-старшинського роду Катерині Григорівні Забілі [3]. Насичені героїкою біографії дідів, а також глибоке родинне коріння не могли не зацікавити онука, та й батько так глибоко занурився в українську історію та етнографію, що навіть створив власний домашній музей. Значне місце посідали в ньому реліквії, що належали представникам роду Горленків. Це універсали гетьманів Данила Апостола, Івана Скоропадського, Кирила Розумовського та інших, жалувані грамоти, купчі тощо. Вирізнялася і колекція зброї, що належала козацьким ватажкам Горленкам, портретна галерея, в якій, окрім родоначальників, знаходилися зображення Іоасафа Белгородського. З найдавнішого з них була зроблена копія для Музею українських старожитностей Василя Тарновського. З кількох тисяч томів складалася бібліотека. Одну з кімнат займали етнографічні матеріали [4].

Дитячі та юнацькі роки Олександра та його сестер – Катерини і Софії – проходили між Петербургом, Одесою та Романівщиною. Остання, мабуть, залишила не менш яскраві сторінки в його біографії, ніж у Катерини, яка, перебуваючи в еміграції, написала мемуари під назвою «Свет, сумерки, тьма одной русской жизни», видані спочатку французькою [5], а нещодавно і російською мовами [6]. Зворушливі, трохи ідилічні, вони і сьогодні не залишають байдужими читача. Ось один з епізодів: «Мой

© Половнікова Світлана Олександрівна – заслужений працівник культури України (Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського).

рассказ уводит меня на Украину, в ещё солнечные времена – хочу опять раствориться в её душе... По мере того, как мы приближаемся к поместью, дорога между стенами леса становится шире, и повозка въезжает под свод высоких дубов, ветки которых, подобно огромным рукам, тянутся нам навстречу... Три тысячи дубов пронумерованы подобно ценностям клада. Эти старики дороги нам, мы к ним бесконечно привязаны... Наш старинный парк раскинулся на шестьдесят пять гектаров, его широкие тенистые аллеи окружают озеро... В глубине аллеи – белый дом, фасад господского особняка, который внезапно появляется за поворотом. Построен он в виде полукруга, с тремя фронтонами и колоннами, а стройные тополя гордо его стерегут» [7]. Цікаво, що таким же побачив маєток майбутній письменник Степан Васильченко, уродженець тих місць, коли ще хлопчиком, разом з батьком приїхав до Романівщини. Враження було настільки сильним, що через багато років він детально відтворив усе у спогадах: «Ці будинки зразу виявили себе перед моїми очима, як марево дивне серед дикої краси, марево з далеких невідомих країв. Веранда з колонами, великі вікна, строгі й красиві лінії будови, вся тая невидана, велична архітектура, перед якою відразу помарніли й почорніли в думці всі найкращі хати в нашому селі, до болю вдарила мене і схвилювала, що дух забило. Втілена в форми чиясь велична думка, краса чиясь душі, не торкаючись моєї свідомості, вщерть всього налили мене радіщами, кинувши мою маленьку душу в новий світ небуденного, чарівного, вільного, як дитячі забавки, й прекрасного, як райські сни, творіння, в якому горіла мисль. Душа знову народжувався, вступала в новий світ, де так ясно, радісно, легко...» [8].

Роки навчання О. Дабіжі пов'язані з Петербургом – із знаменитим Імператорським Олександрівським ліцеєм, де здобували освіту діти з аристократичних сімей. Завдяки отриманим з Архіву зовнішньої політики Російської імперії документам, бачимо, що в науках він досяг неабияких успіхів і в числі трьох кращих випускників 1881 року був призначений на службу до Міністерства іноземних справ. Цікаво, що Олександр Дабіжа отримав чин 9-го класу, а князь Олександр Голіцин та Костянтин Воєнський – найнижчого 12-го [9]. Вступаючи до цієї поважної установи, він дав підписку, що «ни к каким массонским ложам и другим тайным обществам, под какими бы они назывались не существовали, не принадлежу и впредь принадлежать не буду» [10].

Під час служби в міністерстві Олександр Васильович розпочав пошуки в столичних архівах інформації щодо родини Горленків. Він відчував глибинний зв'язок з далекими пращурами. Як писала у спогадах його сестра, «в наших старинних семьях и поместьях хранили традиции. Любовь к родному дому, семейному очагу была также значима, как любовь к Родине и чувство патриотизма» [11]. Занурившись в архівні джерела, фамільні папери, надані йому Василем Петровичем Горленком – журналістом, істориком мистецтва та іншими родичами матері, Олександр Дабіжа складає родовід, 1886 року надрукований у журналі «Киевская старина» [12]. Слід зазначити, що «Роспись рода Горленков, составленная по фамильным родословным и поминальным спискам, грамотам, и документам Горленковского архива» стала підґрунтям для детальніших генеалогічних досліджень цього старовинного українського козацько-старшинського роду в узагальнюючих працях Григорія Олександровича Милорадовича [13] та Вадима Львовича Модзалевського [14].

Своєрідним продовженням цієї теми є наступна історична розвідка О. Дабіжі: «Горленки (Очерки прилуцкой старины). Посвящается княгине Анастасии Александровне Дабижа, рожденной Горленко», яка побачила світ 1887 року також у «Киевской старине» [15]. Автор використовує різноманітні джерела – архівні документи, літописи, народні думи, що робить нарис близьким до художнього твору. Він розповідає про прилуцького полковника Лазаря Горленка, який близько тридцяти років очолював полк, а за грамотою царя Олексія Михайловича від 17 листопада 1665 року був «написан во дворяне». Мова йде і про Густинський монастир – родову усипальницю Горленків. Подіям, на яких зупиняється автор, завжди дається аргументована оцінка.

Цікавила Олександра Васильовича і геральдика. Віднайшовши у старовинному «Всеобщем большем гербовнике», виданому у Нюрнберзі запис про надання 1707

року князівського титулу гетьману Івану Степановичу Мазепі імператором Іосифом I за згодою Петра I, він із знанням справи характеризує і герб Мазепи. Кольорові ілюстрації давали змогу побачити ті зміни, які відбулися в гербі з набуттям його власником високого статусу. Хоча жалувану грамоту І. Мазепа не отримав, згадану публікацією користуються історики і донині. Як і попередні, надрукував її часопис «Киевская старина» [16].

Урізноманітнити дослідження деякою мірою допомагала служба в дипломатичних місіях – спочатку в Мадриді, а потім секретарем посольства у Каїрі. Князь Дабіжа побував у багатьох європейських країнах, а також Сирії, Марокко, багато часу провів на землі предків – в Боснії та Герцеговині [17]. Він познайомився з тамтешніми вченими, оглядав монастирі, які зберігали цінні архіви, милувався краєвидами. Під час подорожей вдосконалювався і розквітав талант художника Дабіжі. Учень відомого професора Премацці, він отримував нагороди на багатьох виставках, де експонувалися його чудові акварелі. Імператорська Академія мистецтв обрала митця «Почётным вольным общником» [18]. На жаль, поки що не вдалося розшукати роботи О. Дабіжі, серед яких, за спогадами сучасників, були і акварелі, створені в Україні.

Під час перебування в Ієрусалимі у храмі Гроба Господня Олександр Васильович побачив срібний карбований антиминос – вклад гетьмана Івана Мазепи. Отримавши дозвіл на фотографування цієї реліквії, він замовив знімок фотографу М. Тімону [19]. Згодом була випущена листівка, яку князь Дабіжа подарував меценату і колекціонеру Василю Тарновському під час відвідин маєтку Качанівка, залишивши автограф у почесному альбомі для гостей. Повідомлення про дар Мазепи було надруковане у «Киевской старине» [20].

Не обійшов увагою Олександр Дабіжа і скит святого Іллі на Афоні. Після відвідин цього «духовного детища запорожцев», заснованого Паїсієм Величковським, він писав: «Этот живой уголок далёкой Украины, со всеми её характерными особенностями, с её традиционным радушием и старинным малорусским гостеприимством, целиком пересаженный на легендарную почву Афона, к священным источникам, дубравам и скалам, где классический миф о Дафне и Аполлоне живёт рядом со сказаниями о высоких подвигах христианского смирения и самоотречения, – эта укромная обитель в течение полутора веков мирно развивавшаяся на северо-восточном склоне святой горы, – известна у нас не многим» [21].

Але приємні подорожі невдовзі довелося замінити лікуванням в санаторіях, щоб позбутися важкої хвороби – туберкульозу. Вона дала про себе знати під час перебування в Каїрі – клімат Єгипту став для нього нестерпним. Довелося залишити службу і шукати порятунку в Німеччині та Швейцарії. Зусилля лікарів виявилися марними, і Олександр Васильович повернувся в Росію.

З 1894 року він був одружений з Софією Михайлівною Муравйовою (21.08.1872–19.09.1901; Флоренція), графинею, дочкою відомого дипломата, у 1897–1900 роках – міністра іноземних справ Росії Михайла Миколайовича Муравйова. Єдиний син – Олександр, який народився у 1895 році, згодом опинився в еміграції і доля його невідома.

Остання публікація О. Дабіжі – «Шпага Карла XII» з власною версією автора про появу реліквії в Росії з'явилася 1896 року спочатку французькою в журналі «Journal de- Petersburg», а згодом у перекладі в «Киевской старине» [22].

Статський радник, князь Дабіжа пішов з життя у розквіті творчого віку 16 червня 1899 року в Царському Селі, але похований, враховуючи його бажання, в Ялті. На жаль, на міському кладовищі могила не збереглася [23]. Науковий доробок Олександра Васильовича Дабіжі ліг у скарбницю вітчизняної історії.

1. Архів зовнішньої політики Російської імперії (далі – АЗПРІ). Департамент особового складу та господарських справ, оп. 749/1, спр. 572, арк. 22–22 (зв.).

2. Бордатто Эннио, Талалай Михаил. Под чуждым небосводом. – СПб.: Алетейя, 2009. – С. 13.

3. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т. 1. – К., 1908. – С. 313.

4. Балабай В.І. На землі Ічнянській. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2004. – С. 86–87.
5. Bordato Ennio. Sotto un cielo straniero. – Rovereto: Edizioni Osiride, 2000. – 223 с.
6. Бордато Эннио, Талалай Михаил. Под чуждым небосводом. – СПб.: Алетейя, 2009. – 147 с.
7. Там само. – С.71–72.
8. Васильченко С. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. Твори: в 4 т. – Т. 4. – К., 1960. – С.421–422.
9. АЗПРІ, оп. 749/1, спр. 572, арк. 26–26 (зв.).
10. Там само. – арк. 21.
11. Бордатто Эннио, Талалай Михаил. Под чуждым небосводом. – СПб.: Алетейя, 2009. – С. 73.
12. Дабижа А.В. Роспись рода Горленков, составленная по фамильным родовым и поминальным спискам, грамотам и документам Горленковского архива // Киевская старина. – Приложение. – К., 1886. – Т. 15. – № 6. – С. I–XII.
13. Милорадович Г.А. Родословная книга черниговского дворянства. – СПб., 1901. – Т. 1. – С. 110–111; – Т. 2. – С. 302–303.
14. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т. 1. – К., 1908. – 519 с.
15. Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Посвящается княгине Анастасии Александровне Дабижа, рождённой Горленко // Киевская старина. – К., 1887. – Т. 17. – № 2. – С. 237–268, Т. 19. – № 10. – С.199–232.
16. Дабижа А. Мазепа-князь и его шляхетский и княжеский гербы // Киевская старина. – К., 1885. – Т.13. – № 12. – С. 715–718.
17. Горленко В. Князь А.В. Дабижа. Некролог // Киевская старина. – К., 1899. – Т. 66. – С.61–63.
18. Биобиблиографический словарь в 6 т. – Т. 3 (Георгадзе – Елгин). – М., 1976. – С. 262.
19. Гетьман. Шляхи: Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2009. – С. 161.
20. Дабижа А. К рисунку (дар гетмана Мазепы Гробу Господню) // Киевская старина. – К., 1893. – Т. 43. – № 11. – С. 316–320.
21. Дабижа А. Малороссийская обитель на Афоне // Киевская старина. – К., 1893. – Т. 40. – № 1. – С. 34.
22. Дабижа А. Шпага Карла XII // // Киевская старина. – К., 1896. – Т. 55. – № 12. – Отд. 2. – С. 65–70.
23. Ялтинський державний історико-літературний музей. – Інв. № КП-44441, Д-5479: Метрична книга Іоанно-Златоустівської церкви на 1899 р.

Светлана Половникова

Александр Дабижа – дипломат, историк, художник

В данной статье автор обобщил архивные и литературные источники, касающиеся биографии Александра Васильевича Дабижи (1860–1899). В обзоре научного наследия подчеркнуты истоки его интереса к истории Украины.

Ключевые слова: Черниговщина, Романовщина, Горленко, дворянская культура, генеалогия, журнал «Киевская старина», реликвии.

Svitlana Polovnikova

Olexandre Dabizha – the ambassador, historian, artist

In this article the author has jointed archives and literary sources concerning the biography of Olexandre Vasiliovich Dabizha (1860–1899). The sources of his interest to the history of Ukraine are emphasized in current review.

Key words: Chernihivschina, Romanivschina, Gorlenki, nobleman culture, genealogy, magazine "Kievskaya starina», relics.